

KAFKASYA MUHACİRLERİNİN SURİYE VİLAYETİNE İSKÂNI VE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

*Oktay KIZILKAYA**

*Tolga AKAY**

ÖZET

XIX yüzyılın ikinci yarısında Rusya Kafkasya Bölgesini tamamen istila etti. İstila neticesinde Rus hâkimiyetini kabul etmeyen Kafkasya'nın Müslüman milletleri, Osmanlı Ülkesine göç etme kararı aldı. Bu göç kararında Rusların uyguladıkları baskı ve şiddet büyük bir rol oynadı. Kafkasya'dan ilk gelen göçmenler Anadolu ve Rumeli'ye çok az da olsa Suriye Vilayetine iskân edildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti savaşı kaybetti. Savaş neticesinde Osmanlı Devleti Balkan coğrafyasında büyük bir toprak parçası kaybetti. Bundan dolayı daha önce Balkan Coğrafyasına iskân edilen Kafkasya muhacirleri yeniden muhacir konumuna düştü. Hem Kafkasya hem de Rumeli'den gelen göçmenlere yeni iskân bölgesi olarak Suriye Vilayeti uygun görüldü. Suriye Vilayetine gönderilen göçmenler orada büyük zorluklarla karşılaştı. Doğal şartlar yönünden Suriye'nin havasına ve suyunu uyum problemi yaşadılar. Buna bakımsızlıktan kaynaklanan salgın hastalıklarda eklenince, muhacirlerin yarıya yakını yaşamını kaybetti. Bunun dışında, bölgedeki Dürzî ve Bedevi Arap aşiretleri ile muhacirler arasında yaşanan toplumsal çatışmalar da eklenince muhacirler büyük sıkıntılarla karşılaştı.

Muhacirler, Suriye Vilayetine iskânından yaklaşık otuz yıl sonra bölgenin sosyo-kültürel ve iklim şartlarına uyum sağladılar. Muhacirler, Suriye Vilayetine uyum sağladıktan sonra kendilerine saldırılarda bulunan Bedevi ve Dürzîlere karşı daha güçlü hale geldiler.

Osmanlı Devleti imkânlarının çok üstünde olan muhacir iskânı konusunda bütün imkânlarını seferber etti. Buna rağmen istenmeyen olayların yaşanmasına engel olamadı.

Anahtar Kelimeler; Kafkasya Muhacirleri, Suriye Vilayeti, Dürzîler, Dürzîlerle Çatışma, Bedevi Araplar, Devlet Yardımları.

THE SETTLEMENT OF CAUCASIAN REFUGEES TO SYRIA PROVINCE AND THE HARDSHIPS ENCOUNTERED

ABSTRACT

Russia invaded the Caucasian region completely in the second half of 19th century. The Muslim nations of the Caucasia, who rejected the domination of Russia, decided to emigrate Ottoman Empire. The

* Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü El-mek: o.kizilkaya@mynet.com

* Arş. Gör. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: tolga_z@hotmail.com

oppression and the cruelty that Russia carried out had an important role in the decision of emigration. The first refugees, who came from Caucasia, were settled in Anatolia, Rumelia and partly Syria province. The Ottoman Empire lost war at the result of 1877–1878 Ottoman-Russia war. As the result of the war, Ottoman Empire lost a great deal of land in Balkan geography. Therefore, the Caucasian refugees, who were settled in Balkans before, became refugee again. Syria province was approved as the new settlement region both for Caucasian and Rumelian refugees. These refugees, who had been sent to Syria province, encountered, great problems. They experienced the problem of adapting to natural conditions of Syria such as water and air. Besides, when the epidemic illnesses, which caused due to squalor, were added nearly half of the refugees died. Apart from that, the refugees faced troubles with Druse and Bedouins in social aspect, thus, they encountered great problems. After nearly thirty years that emigrants settle in Syria province, they adapted to its socio-cultural structure and climate conditions. After emigrants adapted to Syria province, they became strong towards Druse and Bedouins that attack them.

Ottoman Empire mobilized all its opportunities for the settlement of refugees. However, it could not prevent the unwanted events.

Key Words: Caucasian Refugees, Syria province, Druses, The conflict with Druses, Bedouin Arabs, State Assistance.

Giriş

Rusya'nın Asya Kıtasını ve bu doğrultuda Kafkasya'yı istila planı, Çar I. Petro (1682–1725) zamanından beri milli bir proje halinde uygulamaya konulmuş ve Rusya, amacına ulaşmak için her yolu denemekten çekinmemiştir. Bu durum zaman zaman gizli yollarla zaman zamanda aleni şekilde güç kullanılarak, kararlı bir şekilde uygulanmıştır¹. Bölge üzerindeki Rus projesi, Çar I. Petro'nun vasiyetine uygun olarak 18. yüzyılda ilerletilmiş, özellikle II. Katerina'nın çariceliği döneminde (1762–1796) doruk noktasına ulaşmıştı. Bu amaç doğrultusunda, ilk hedef Kabartay Bölgesi² olmuş ve burada çok sayıda Rus garnizonları kurulmuştur. Böylece Kafkasya Bölgesine adım atan Ruslar, zaman içerisinde sınırlarını bölgede genişletmeye başlamıştır. Ruslar, Kafkasya'da tutunmak ve kalıcı olmak amacıyla Hıristiyan etnisiteleri bahsi geçen bölgeye iskân etmeye başlamıştır.³

Bu gelişme, Kafkasya'nın yerlisi olan ve büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan etnik grupların karşı çıkması ile çatışmaya dönüşmüştür. Ruslar, Kafkasya Bölgesine hâkim olmak için bütün vahşi yöntemleri kullanmıştır. Rus Çarı'nın, “*İdaremize boyun eğmek istemeyen vahşi Dağlıların ya teslimlerini veya kılıçtan geçirilmesini istiyorum*”, şeklindeki açık ve kesin emri vardı. Çarın emri doğrultusunda, bölgedeki Rus Generali Yermolof, köyleri yakıyor, kadınları ve çocukları kurşuna dizdiriyordu. Bu duruma itiraz edenleri; “*Kafkasyalı bir dağlı çocuğun asılması, yüz Rus askerinin sağ kalması demektir*”⁴ sözleri ile susturuyordu. Böylece Kafkasya'nın istilası için Rusların her türlü yola başvuracakları dile getiriliyordu. Bu durum karşısında Kafkasyalılarda

¹ Abdullah, Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 31.

² Orta Kafkasya, Elbruz Dağı'nın kuzeyinde günümüzde Kabartay-Balkar Cumhuriyeti'nin bulunduğu bölge.

³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, ss. 34–35.

⁴ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)**, s. 43.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

kendilerini savunmaya kalkınca, hammaddesi insan olan acımasız bir ölüm değirmeni görünümü veren mücadele başlamıştı. Bu mücadelede, Kafkasyalı Müslümanlara liderlik etme görevi, dini vasfı olan kişilere düşmüştü. Kafkas Müslümanlarının başında, İmam Mansur ile başlayan karşı koyma hareketi, İmam Gazi Muhammed, Şeyh Şamil ve müritlerin katılımıyla devam etmişti. Rus istilasına karşı konulmasında, müritlerin ve dini vasfın ön planda olması nedeniyle, harekete bazı müşahitler tarafından “Müridizm Hareketi”⁵ adı verilmiştir⁶. 1834–1859 döneminde Şeyh Şamil’in Müridizm Hareketi’nin liderlik konumu olan imamlığa gelmesinden sonra Rus istilasına karşı direniş sertleşmiş ve Ruslar Kafkasya’da çok zor bir süreç yaşamışlardır.⁷ Çünkü müritlerin tamamında görülen ruh hali, öldüklerinde şehit olacakları ve bu durumun onlar için mutluluk ve övünç kaynağı olmasıydı⁸. 1859’da yetmiş bin kişilik Rus Ordusu karşısında, Şeyh Şamil’in yanında bulunanların sayısının azalarak birkaç yüz kişiye kadar düşmesi ve çıkış yollarının tutulması nedeniyle Ruslara teslim olması ile Kafkasya’daki mücadeleyi Ruslar kazanmış ve bu durum Kafkas halklarının kötü kaderini belirlemiştir.

Kafkasya’daki Müslümanların Rus istilasına karşı direnişini, XVIII. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti desteklemiş ve bir politika haline getirmiştir. Aynı yüzyılda yaşanan Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı Devleti, Ruslarla yalnız başa çıkamayacağını anlamıştı. Bu nedenle Rusları cephe gerisinde uğraştırmak için Kafkasyalı Müslüman toplulukların mücadele ruhunu ve organizasyonunu desteklemeyi aleni hale getirmişti. Bu politika uygulamaya konulurken, Kafkasyalı Müslüman toplulukların topraklarını istila eden Ruslara karşı olan düşmanlığından ve İslami duyguları galeyana getirilerek yapılacaktı. Bu konuda öncelikle Ferah Ali Paşa’nın çabaları önemlidir. Osmanlı ülkesine gelen ve daha önce Rus Ordusu’nda generallik yapan Musa Konduk(ov) da bu süreçte büyük bir rol oynamıştır. Osmanlı sınırına yakın olan bölgelerde Çerkesler⁹ ayaklandığı takdirde Rusların müşkül duruma düşecekleri kaçınılmazdır.¹⁰

Ruslar istilayı tamamladıktan sonra Kafkasyalıları sürgün etmeye başlamış, karşı çıkanları da katliama tabi tutmuştur. Kendilerine, asli vatanından sürgüne razı ol veya öl seçeneği dışında seçenek sunulmayan Kafkasyalı Müslümanlar, üçüncü yol olarak gördükleri Osmanlı ülkesine göç kararı vermiştir. Osmanlı Devleti, gelmek isteyenlere, ilk aşamada nüfusunun artmasına neden olacağı ve bu suretle ülkedeki boş arazilerin ekonomiye kazandırılacağı düşüncesiyle olumlu bakmıştır. Osmanlı Devleti’nde tarımsal üretimde kıt olan emek faktörüdür. Bu bakımdan Kırım Harbi sonrasında Osmanlı Devleti göç politikasını ciddiyetle ele almıştır. 9 Mart 1857’de yayınlanan bir irade ile göçler serbest hale getirilmiştir. Sultana bağlılık yemini etmek göç etmenin başta gelen şartıydı. Muhacirlere devlet tarafından işlemek için toprak verilmiş belirli süreler için vergi muafiyeti tanınmıştır.¹¹

⁵ Nakşibende tarikatı mensupları tarafından başlatılan dini-millî direniş hareketi Rus müellifleri tarafından müridizm olarak adlandırılırken, Müslümanlar bu mücadeleyi “gazavât” olarak adlandırmışlardır. Müridizm maddesi, DİA, C. 32, s. 50.

⁶ Aytekin Kunduk, **Kafkasya Müridizmi**, (Haz. Tarık Cemal Kutlu), İstanbul 1987, ss. 24–28.

⁷ 1795’te Dağıstan’da Gimri avulunda doğan Şamil, Ruslarla mücadele eden diğer selefleri gibi Avar kavminden olup, güçlü bir dini eğitim almış ve 1834’te Kafkas Müslümanlarının yürüttüğü mücadelede önder konumuna yükselmiştir. Fikret Işıltan, **Şeyh Şamil**, DİA, C.11, s. 468.

⁸ W.E.D. Allen –Paul Muradoff, **1828–1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966, s. 47–48; Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)**, s. 49.

⁹ İlk kez, Papa IV. Innocentius tarafından Moğol hanına gönderilen Giovanni Da Pion Del Carpire’nin eserinde kullanılan Sirkas (Çerkes) ismi, XVI. yüzyıldan itibaren Kafkasya’nın kuzeyindeki halkları ifade etmek için yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı kaynaklarında da Çerkes ismi genellikle kavim ismi olmaktan ziyade kültürel bir tanımlama olarak kullanılmıştır. Ufuk Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 151. Aytekin Namıtok, **Çerkeslerin Kökeni** 1. Kitap, (Çev. Özalp Güneralp), Yeni Hayat, İstanbul 2004, s. 87.

¹⁰ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 94.

¹¹ İlhan Tekeli, **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 47.

Böylelikle Rusların teşviki ve baskısı ile Kafkasya'dan yoğun şekilde Osmanlı ülkesine göç hareketi başlamıştır. Osmanlı Devleti, gelen göçmenleri, topraklarının uygun olan yerlerine iskân etmiştir. Ancak gelenlerin sayısının kısa sürede yüz binlerle ifade edilen rakamlara ulaşması nedeniyle altından kalkamayacak duruma gelmiştir. Bu nedenle Muhacirin Komisyonu, başkanlığına Trabzon Valisi Hafız Paşa'nın getirilmesi suretiyle 5 Ocak 1860'da kurulmuş¹² ve ülkenin muhacir yerleştirilmesi düşünülen bölgelerine iskân faaliyetine başlanmıştır. Gelenlerin bazı sıkıntılarla karşılaşması kaçınılmazdı. Her kitlesel göç hareketinde yaşanan sıkıntılarla Kafkas muhacirleri de karşılaşmıştır.

Osmanlı Devleti, 40 – 50 bin civarında bir göçmen nüfus beklediği için idari düzenlemeler de bu doğrultuda düzenlenmişti. Fakat 1863'te Kafkas halklarının Ruslara karşı olan mücadeleyi tamamen bırakmalarının akabinde, 1864 yılında Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin sayısı 400.000'e ulaşmıştı. Yalnızca 1864 kışı ve ilkbaharında 257.068 kişi Osmanlı Devleti'ne göç etmişti.¹³ Rus hükümetinin başta Çerkesler olmak üzere Kafkas halklarını imha edercesine kıyılara sürerek buralarda ölüme terk etmesi, dünya kamuoyunda da tepkilere neden olmuştur. Rusya bu tepkiler üzerine göçü hızlandırmak için savaş ve ticaret gemilerini de devreye sokmuştur.¹⁴ 1856 – 1865 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden nüfusa yönelik tahminler, bir milyon ila bir buçuk milyonluk bir kitlenin yer değiştirdiği yönündedir.¹⁵ 93 Harbi, Kafkas göçlerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Savaş sırasında Ruslara karşı cephe alan Kafkas halklarının önemli bir kısmı, savaşın Ruslar lehine neticelenmesi sonucu Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Bunun yanında 1860'larda Rumeli'de iskân ettirilen Kafkas halkları 93 Muhacereti dediğimiz ve acı hatıraları hala zihinlerde olan süreçte Anadolu ve Suriye'ye yönelik yeni bir göç serüveniyle karşı karşıya kalmışlardır.

Kafkas halklarının büyük bölümü Osmanlı topraklarına deniz yolu ile ulaşmıştır. Kafkas sahillerinden Taman, Anapa, Novorossiysk, Tuapse limanları ile Makopse'den Soçi'ye kadar sahil kısmı göçlerde kullanılmıştır. Kara yolu ile gelenler ise Daryal geçidinden Batum'a, oradan da Kars'a veya tekrar deniz yolu ile Rumeli'ye geçiyorlardı. Deniz yoluyla gelenlerin varış noktaları Samsun, Trabzon, İstanbul ile Köstence ve Varna olmaktadır.¹⁶

Osmanlı Devleti, 1859'dan sonra ülkeye giriş yapan muhacirler için nüfus yoğunluğunun az, geniş arazi parçalarına sahip ve iklim olarak uygun olan Amasya, Konya, Sivas, Kastamonu, Adana, Eskişehir, Marmara havzası gibi yerleri belirlemiştir. Bunun yanında zamanla muhacir iskân edilecek uygun yer kalmaması nedeniyle Suriye gibi nüfus yoğunluğunun düşük olduğu bölgelerde de muhacir iskân edilmek durumunda kalmıştır.

Suriye Vilayetine Gönderilen Muhacirler ve Karşılaşılan Zorluklar

Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan gelen muhacirleri ilk aşamada Anadolu ve Balkanlardaki topraklarına yerleştirmiştir. Buralarda iskâna uygun araziler kalmayınca muhacirler, Suriye Vilayetine yönlendirilmişlerdir. İlk göçmenler 1861'de Suriye'nin Şam ve Halep eyaletlerine gönderilmiştir. Şam'a otuz üç, Halep'e bin dört yüz doksan üç Kafkasya muhaciri gönderilerek iskân edilmiştir.¹⁷ 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın akabinde Kafkasya muhacirlerine Rumeli bölgesine daha önce yerleştirilen Kafkas muhacirlerinin yeniden muhacir durumuna düşmeleri de eklenmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yükünü daha da artırmıştır.

¹² Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 106.

¹³ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 110.

¹⁴ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, s. 77.

¹⁵ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 111.

¹⁶ Safarov Rafik Firuzoğlu, *Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler*, Osmanlı Ansiklopedisi, C. IV, s. 691.

¹⁷ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, s. 131.

1878'de gelen muhacirlerin iki bin beş yüz civarında oldukları ve parça parça geldikleri anlaşılmaktadır. 1878'de gelen beş yüz kişiden ibaret Çerkes muhacirleri Trablus'a indirildikten sonra kendilerine yapılması gereken yardımlarda aksamalar yaşanmıştır. Daha önceden Lazkiye ve Trablus'a iki bin civarında Çerkes muhacir getirilmiştir. Getirilenlerin sıkıntıları giderilmeden, beş yüz muhacirin tekrar getirilmesi hem yerli ahali hem de daha önce gelenler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bunlara gıda maddesi olarak küflenmiş bir ekmekten başka bir şey verilemediğinden, birçoğu tifo, çiçek vb. hastalıklara yakalanmıştır. Yeni gelenler sadece mevcut kötü durumun daha da ağırlaşmasına neden olmuştur. Huzursuzlukların artması üzerine daha önce Trablus'a getirilen Çerkeslerden dört yüz kadarının Akka Sancağına gönderilmesi planlanmıştır. Akka'ya gidecekler vapurlara bindirilmek üzere deniz kıyısında bulunan Maryen adlı yere gönderilmiş ve bunlar dört gün boyunca burada bekledikleri halde herhangi bir vapur tahsis edilememiştir. Bu durum üzerine Çerkesler arasında huzursuzluk artmış, yanlarında hastaları ve yükleri olduğundan bu duruma daha fazla tahammül edemeyeceklerini bildirerek, kendilerinin kilitlenen camilere yerleştirilmesi ricasında bulunmuşlardır. Ancak bu istek yerli ahali tarafından olumlu karşılanmamış ve engellenmiştir. Çerkesler bir caminin kapısını zorla kırarak içeri girdiklerinden yerli ahali ile aralarında çatışma baş göstermiş ve birkaç kişi yaralanmıştır. Buna rağmen Çerkesler camiye girmiş ve on dört gün süre ile cami de kalmışlardır.¹⁸ Benzer süreç daha sonraki yıllarda gelen Çerkes muhacirleri konusunda da yaşanmıştır. Bu nedenle muhacirlerin kısa sürede kalıcı iskân yerlerine gönderilmeleri istenmekteydi. Suriye Vilayetine gönderilmesi ve iskân düşünülen Çerkeslerin sayısı 1878'den başlayarak 1900'lü yıllar kadar artarak devam etmiştir.

Osmanlı ülkesine gelen Kafkas muhacirlerinin büyük bir kısmı Anadolu'ya ulaştıktan sonra Suriye Vilayetine deniz yolu ile nakledilmiştir. Bunların Suriye Vilayetine nakli masraflarının tamamına yakını Osmanlı Devleti kendi hazinesinden karşılamıştır. Bu doğrultuda daha önceden akraba ve mülhakatı Suriye Vilayetine gitmiş olan yedi yüz kişilik bir Çerkes kafilesi akrabalarının bulunduğu yerlerde iskân edilmeyi istediklerinden bu istekleri uygun bulunmuştur. Bu muhacirlerin Suriye Vilayetine nakli için Lismirlik Vapuru ile anlaşılması ve dört yüz liralık nakliye ücreti peşin olarak hazine tarafından ödenmiştir.¹⁹ Bu duruma diğer bir örnek olması açısından, 1901'de Taif Vapuru ile İzmir'den Şam'a gönderilmek üzere sekiz yüz otuz dört Kafkasya muhaciri için 15.504 kuruş bedelin mali açıdan sıkıntılı bir süreçte bulunulması nedeniyle para temini konusunda yazışmalara konu olmuştur.²⁰ Bunun dışında bazen sevk varakası almadan bir kısım muhacirin Şam'a giderek iskân talebinde buldukları görülmekte, bu durum yeni sıkıntıların yaşanmasına sebep olmaktadır. Çünkü muhacirler için Şam Valiliğine ve diğer valiliklere gönderilen veya tahsis edilen para önceden hesaplanan ve ellerine sevk belgesi verilen muhacirler için geçerliydi. Sevk belgesi olmadan gelenlerin masraflarının bölgedeki memurlar ve ahalinin yardımlarıyla karşılanmasının mümkün olmadığı anlaşıldığından, muhacirleri kabul edilinceye kadar han kiralalarıyla, iâşe ve diğer masraflarının muhacirin tahsisatından karşılanması bildirilmiştir.²¹

Suriye'ye gönderilen muhacirler, bölgedeki yerli ahali tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Çünkü gelen muhacir aynı zamanda yerli ahaliye maddi açıdan yük getirmekte ve kültürel farklılıklar sorun yaratmaktaydı. Yerli ahali tarafından kullanılmakta olan toprakların muhacirlere verilmesi huzursuzluk ve akabinde de çatışmalara neden olmaktadır. Bu konudaki huzursuzluk sık sık şikâyete sebep olmuştur. Yine benzer bir gelişme, muhacirlerin Nablus'un Bezebe Kazası'na gönderilmesi sürecinde yaşanmıştır. Şöyle ki; Nablus'a giden yol Yafa'dan daha yakın olduğu

¹⁸ BOA. HR. TO. 205/21. Ayrıca bkz; Kuzey Kafkasya Tarihinden Belgeler I, Osmanlı Arşiv Belgeleri, Kafkasevi Yayınları, İstanbul 2010, ss.130–131.

¹⁹ BOA. DH. MKT. 1324/47, (9.L.1295)

²⁰ BOA. A. MKT. MHM. 517/8, (16.L.1319)

²¹ BOA. A. MKT. MHM. 2729/32, (12.M.1327)

Turkish Studies

halde Kudüs-i Şerif mutasarrıfı muhacirleri daha uzun bir yol olan Akka yönünden göndermek istemiştir. Muhacirlerin bu şekilde dolaştırılması garip karşılanmıştır. Bu bölgeye göçmen iskânının uygun olmadığı, Filistin Bölgesi'nde boş arazi bulunmadığı halde bu tarafa göçmen nakledilmesinin huzursuzluklara neden olacağı belirtilmektedir. Çünkü hali hazırda bölgedeki Arapların, Devlet-i Aliye aleyhine düşmanca hisler besledikleri ve göçmen naklinin bu durumu açıktan göstermelerine sebep olacağı belirtilerek, önlem alınması talep edilmiş ve bölgeden sorumlu Zarif Paşa uyarılmıştır.²²

Muhacirlerin İskânı ve Yapılan Yardımlar

Suriye taraflarına gelen göçmenlerin burada uygun ve sorunsuz bir ortamla karşılaşmayacakları belli idi. Çünkü sosyolojik bir gerçektir ki, yerli ahali ile muhacir olarak gelenlerin birbirlerini kabul etmeleri veya muhacirler gelene kadar yerli ahalinin kullanımında olan maddi kaynakların kendilerinden olmayan muhacirler ile paylaşmaları hiç de kolay değildi. Bu durum çoğu zaman çatışmalara sebep olmuştur.

Bütün bu zorlukların yanında, genel olarak kabile hayatı yaşayan ve yabancıları bünyesine kolay kolay kabul etmeyen, vahşi bir yapıya sahip Bedevilerin, muhacirleri kabul etmesi zor olmuştur. Bundan dolayı devlet, Kafkasya muhacirlerini Suriye taraflarına yerleştirmek için Bedevilere bazen nasihat bazen de güç gösterisinde bulunarak, iskân çalışmasına başlamıştır. Bunun dışında Avrupalı devletlerin itirazına meydan vermemek için bazı şehirlere muhacir iskânının uygun olmayacağı da göz önünde bulundurulmaktaydı.²³ Bu amaçla Osmanlı yetkilileri nerelere ne kadar muhacir yerleştirilmesi gerektiği konusunda araştırma yapmıştır. Özellikle, Kudüs ve Şam gibi yerlerde Hıristiyan ahali belli bir miktarda olduğundan, onların itirazına sebep olacak ve akabinde de Avrupalı devletlerin işe karışmaları ihtimali ortaya çıkacaktı. Bu nedenle iskân çalışmalarında, Osmanlı Devlet adamlarının bu durumu dikkate aldığı anlaşılmaktadır.²⁴

Bu şartlar altında Osmanlı Devleti, Suriye tarafında iskân çalışmalarına başlamıştı. İskân için öncelikli olarak su kaynaklarının bulunduğu mahaller dikkate alınmıştır. Bu amaçla Suriye Vilayeti dâhilinde olan Beyrut, Şam, Halep, Rakka, Havran, Hayfa, Filistin ve çevresindeki boş araziler uygun bulunmuştur. Bu vilayet ve sancakların; Zerka, Kuneytra, Aynelhüseyn, Amman, Hama, İmane, Salt, Vadi ül-Acem, Mesan, Haşına, Namhevre vb. gibi boş arazi bulunan yerler tercih edilmiştir.

Muhacirlerin bu bölgelere iskânı için nakli yapılmıştır. Ancak iskân için ilk aşamada sahil kesiminden ziyade iç kesimler tercih edilmiştir. İskân edilenlere öncelikle ev, tohumluk hububat, ziraat için gerekli aletler ve ekim yapılan alanların hasat mevsimine kadar iâşe ve diğer zaruri ihtiyaçları devlet hazinesi ve yerel yönetim olanakları ile sağlanması planlamada yer almaktaydı. Ancak bu o kadar kolay değildi. Çünkü Rumeli ve Kafkasya muhacirlerinden bazıları muhacirin idaresinden sevk varakası almadan ya memleketlerinden firar etmekte ya da doğruca Şam'a giderek iskân talebinde bulunmaktaydı. Bu durum karışıklığa neden olmasına rağmen, bu şekilde gelenlere

²² BOA. A. MKT. MHM. 205/7-6, (6.5.1878)

²³ Suriye'deki Hıristiyanlar, mezhebi yakınlık nedeniyle Fransa ve İtalya tarafından korunmaktaydı. Bu nedenle bu devletler Suriye tarafına Kafkas muhacirlerin yerleştirilmesine tamamen karşı çıkmaktaydılar. Bu devletlerin tutumu bölgedeki Hıristiyanların itirazına ve bahsi geçen devletlere müracaat etmelerine sebep olmaktaydı. Bahsi geçen devletlerde tamamen engel olamayacakları muhacir iskânına, hiç olmazsa Hıristiyanların bulunduğu yerlerden uzak bölgelere muhacirlerin iskânı konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamaktaydılar. İngiltere ise bu konuda bahsi geçen devletlere nazaran daha ılımlı bir politika izlemekteydi. İngiltere daha çok Kıbrıs'a muhacir iskânına karşı çıkmıştır. Rusya ise istila ettiği Kafkasya Bölgesinden muhacir olarak giden ve kendisine düşmanlıkları ile tanınan Kafkas muhacirlerinin Doğu Anadolu Bölgesine özellikle Rus sınırına yakın bölgelere iskânına karşı çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Süleyman Erkan, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri", Osmanlı Ansiklopedisi, s. 613-631.

²⁴ BOA. Y.A.RES. 29/27-b3.

de sahip çıkılmış ve kendileri hakkında yapılacak araştırma sonuçlanıncaya kadar han ve iâşe masraflarının mahalli idare ve ahali tarafından karşılanması istenmiştir. Bu mümkün olmadığı takdirde, sevk varakası olmadan gelenlerin masraflarının muhacirin tahsisatından karşılanmasının uygun olacağı Suriye Vilayeti tarafından bildirilmiştir.²⁵

Suriye Vilayeti dâhiline sevk olunup Haşine ve Selta'da iskân edilen muhacirlerin iâşeleri ve hane masrafları için dört yüz altmış dört bin beş yüz altmış beş kuruş masraf hesaplanmış ve bu masrafın ödenmesi 1901 senesinde Suriye Defterdarlığına bildirilmiştir.²⁶ Bunun dışında Suriye taraflarına iskân edilecek olan Çerkes ve Çeçen muhacirlere alınacak öküz ve lazım olan alet-edevat için beş yüz bin kuruşun tesviye edilmesi istenmişti. Merkezi yönetim, ihtiyaç duyulan meblağın Suriye Vilayeti'nin 1904 senesi gelirlerinden karşılanması emrini vermiştir.²⁷ Yine 1905 senesinde Selta Kazası dâhilinde Amman adlı yerde iskân edilmeleri kararlaştırılan yüz otuz beş hane Çerkes Muhacir iskâna tabi tutulmuştur. Bunlar yerleştirildikten ve tarlalara ekim yapıldıktan sonra hasat mevsimine kadar geçecek olan üç aylık sürede iâşe masrafları için yirmi dört bin, zirai alet ve tohum için yüz on bin kuruşa ihtiyaç duyulmuştur. Bahsedilen masrafın yine Suriye Vilayeti gelirlerinden karşılanması istenilmiştir.²⁸

Suriye tarafına iskâna tabi tutulan muhacirlerin karşılaştıkları sorunlardan bir diğeri de iskân edildikleri bölgenin su ve havasına uyum sağlayamamalarıdır. Bu nedenle Kafkasya'dan göç ettikleri yerlerin havasına uygun yerlere iskân talepleri sık sık karşılaşılan bir durumdu. Bu konuda üç yüz haneden ibaret olan muhacirler acele ile Suriye tarafına sevk olunmuş ise de bahsi geçen konuda sıkıntıya düşmenin yanı sıra kendilerine tahsis olunan tayinatlarını da zamanında alamamışlardı. Bu durum üzerine bir kısmı iskân için gönderildikleri yerleri terk etmiş, geri kalan kısmının da aynı şekilde hareket edeceklerini, verdikleri arzuhalde belirtmişlerdi. Bundan dolayı kendilerinin Suriye'den alınarak İzmit Sancağı dâhiline yerleştirilmelerini ve tayinatlarının da verilmesini istemişlerdi.²⁹ Başka bir misal olması açısından, Hayfa dâhilinde Gıbya Köyüne on sene önce yerleştirilmiş olan bin dokuz yüz nefer muhacir buranın havasına uyum sağlayamadığından, yarısından fazlası hayatını kaybetmiştir. Burada kaldıkları takdirde tamamen mahvolacakları anlaşıldığından bunların buradan alınarak, havası ve suyuna uyum sağlayabilecekleri yerlere nakillerinin uygun olacağı bildirilmiştir. Ancak daha önce iskân edilen muhacirlere, her türlü olanak tanındığı ve yüklü masraf yapıldığı, bunların tekrar başka yere iskânının yeni masrafa ve daha ağır sefaletlerine neden olacağı ayrıca muhacirlerin tamamının yeniden iskâna olumlu bakıp bakmadıklarının bilinmediği, bu nedenle konu hakkında etraflıca düşünmek gerektiği bildirilmiştir.³⁰

Kafkasya'dan gelen muhacirlere her an yenileri eklenmekteydi. Bu konuda Sivastopol Şehbenderliğinin Hariciye Nezaretine Mart 1903'de gönderdiği bir yazısında üç yüz altmış haneden oluşan toplam dört bin beş yüz altmış iki nüfusun Osmanlı Ülkesine hicret etmek için girişimde buldukları bildirilmiştir. Gelmek isteyenlerin tamamının Müslüman olduğu bildirilerek, hicretlerine olumlu bakıldığı takdirde bunların büyük bir kısmının Suriye tarafına gönderilmesi konusunda izin istenilmiştir.³¹ Yine Kafkasyalı iki yüz hane Çerkes muhacir aynı şehbenderliğe müracaat etmiş ve bunlarında Beyrut ve havalisine gönderilmesi, Hariciye Nezareti'nin Mart 1908 tarihli yazısıyla uygun bulunmuş ve orada iskân olunmalarına onay

²⁵ BOA. DH. MKT. 2729/32, (12.M.1327)

²⁶ BOA. İ.ML. 25. (17.Ca.1319)

²⁷ BOA. DH. MKT. 524/39, (4.S.1322)

²⁸ BOA. DH. MKT. 2551/1911273-2, (10.S.1323)

²⁹ BOA. DH. MKT. 1325/23, (11.Za.1295).

³⁰ BOA. DH. MKT. 1663/108, (8.S.1307).

³¹ BOA. Y. MVT. 242/85, (17.M.1321).

çıkıştır.³² Çerkes ve Çeçen muhacirleri için yapılan ve dikkate şayan olan en büyük yardım harcaması beş yüz bin kuruştur. Bu meblağ yine muhacirlerin hane, ziraat aletleri, öküz ve diğer masrafları için ayrılmıştır. Bahsi geçen meblağın harcanmasına izin alınmıştır.³³

Bununla beraber bazen daha önce yerleştirilen muhacirlerin yerine Kafkasya'dan gelen yeni muhacirler gönderilmekteydi. Bu durum bazı karışıklıklara sebep olmaktadır. Bununla ilgili olarak, Mesan Sancağı Selta Kazası'nın Amman Köyü arazisine on sene önce gelerek iskân edilen Kafkas muhacirlerinin yerine yeni gelen muhacirler gönderilmek istenmiştir. Ancak daha önce yerleştirilen muhacirler bu duruma itiraz etmiş ve muhacir köy ahalisinden birkaçının imzası bulunan bir dilekçeyle durum ilgililere bildirilmiş ve tedbir alınması istenmiştir.³⁴ Ayrıca boş arazilerin nerede olduğu konusunda da ilgililere yardımcı olmak amacıyla öneride de bulunmuşlardır. Bu öneriye göre, yeni gelen muhacirlerin Havran Sancağı dâhilinde mevcut olan boş arazilere yerleştirilmesinin yerinde olacağı bildirilmiştir.³⁵

Kafkas muhacirlerin iskân edildikleri yerlerde kurulan köylere ad verilmesi de gündeme gelmiştir. Kuneytra Kazası dâhilinde kurulacak köye Şûra-yı Devlet kararıyla Şevketiye ismi verilmesi istenilmiş ve durumun icap edenlere bildirilmesi istenilmiştir.³⁶

Gelen muhacirler öncelikle kendilerinden önce gelen akrabalarının veya kabilelerinin yanına yerleşmek istemekteydi. Bu konuda elli yedi hane Kafkas muhaciri başvuruda bulunmuş ve daha önce Kuneytra Köyü'ne yerleştirilmiş akrabalarının yanına gitmek istemişlerdir. Bunların bir an önce gönderilmeleri gerekmektedir. Çünkü perişan bir durumda olup hali hazırdaki durumları biraz daha devam edecek olursa çeşitli hastalıklara maruz kalmalarının kaçınılmaz olduğu bildirilmekteydi. Bunların iskânından sonra yapılması gereken yardımlarında (hayvan ve tohumluk) geciktirilmeden yapılması istenilmekteydi.³⁷ Muhacirlerin, akrabalarının yanına yerleşmek istemelerindeki amaçlarının, daha önce yerleşenlerin bir nebze de olsa sosyal ve ekonomik açıdan toparlanmış olmaları nedeniyle kendilerinin perişanlığına yardım edecekleri gibi akrabalık bağlarını koruma düşüncesinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır.

Gelenlerin yol harcırahlarına örnek olması açısından, 1902'de Taif Vapuru ile İzmir'den Şam'a gönderilen otuz dört hane Çerkes muhacirine sefer masrafı için on beş bin beş yüz dört kuruş harcama yapılmış ve bu masrafın belediye bütçesinden karşılanması istenilmiştir. Ancak belediyenin bütçesinde böyle bir masraf için ayrılmış bir tahsisat olmadığından, masrafın Maliye Nezareti tarafından karşılanması istenilmiştir.³⁸ Yine akraba kabileleri daha önce muhacir olarak Osmanlı Ülkesine gelmiş olan yedi yüz nefer Çerkes muhacirin akrabalarının yanına götürülmesi için Selanik'ten Beyrut Limanına kadar Lismirlik Vapuru ile yapılan nakil masrafı olan dört yüz liranın emsallerine uygun olarak Hazine-i Celile'den karşılanması Muhacirin Komisyonu Başkanlığı tarafından bir tezkire ile istenmiştir.³⁹ Yapılan yardımlara bariz bir örnek teşkil etmesi açısından, Suriye Vilayeti'nin Selta Kazası dâhilinde Amman adlı yerde iskânları kararlaştırılan yüz otuz beş hane Çerkes muhacirine ziraat edevatı ve hayvan satın alınması için seksen altı bin kuruş yardım yapılmıştır. Bunlara Mart ayından hasat mevsimine kadar olan üç aylık süre içinde hayatlarını idame ettirmeleri için de ayrıca yirmi dört bin toplamda yüz on bin kuruş tahsisat

³² BOA. MKT. MHM. 528/1, (20.Ş.1323).

³³ BOA. MKT. MHM. 529/39.

³⁴ BOA. DH. MKT. 293/12, (10.R.1312).

³⁵ BOA. DH. MKT. 1814/86, (21.B.1308).

³⁶ BOA. DH. MKT. 1569/103, (27.Ra.1306).

³⁷ BOA. Y. MVT. 214/163, (19.M.1319).

³⁸ BOA. MKT. MHM. 517/8, (16.L.1319).

³⁹ BOA. DH. MKT. 1324/47, (9.L.1295).

Turkish Studies

ayrılmıştır. Bu meblağın, Suriye Vilayeti'nin 1304 senesi tahsisatında tesviye edilmesi için izin istenilmiştir.⁴⁰

Muhacirler, iskân için gönderildikleri yerlerde bazen bulaşıcı hastalıklara yakalanmaktaydı. En sık görülen bulaşıcı hastalık humma idi. Humma bulaşıcı olup, sivrisinekler aracılığı ile insanlara bulaşmakta ve ani ateş, üşüme, mide bulantısı, kas ağrıları, baş dönmesi ile kendisini göstermekte ve tedbir alınmadığı takdirde ölüme neden olmaktaydı. Kuneytra'da iskân edilmek üzere gönderilen Çerkes muhacirlerinde, Humma hastalığı zuhur etmiş ve muhacirleri perişan bir hale düşürmüştür. Bu hastalığa tedbir almak ve hastalığa yakalanan muhacirlerin tedavisinde kullanılmak üzere on beş bin kuruşun vilayet gelirlerinden karşılanması için merkezden izin istenmiştir.⁴¹

Gelen muhacirlerin büyük bir kısmı daha önce Rumeli tarafına yerleştirilmiş ancak yerleştirildikleri bölgelerin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması nedeniyle yine muhacir durumuna düşmüşlerdir. Bunların büyük bir kısmı İstanbul'a yığılmış ve sefalet içindeydiler. Bu nedenle bunlara yeni iskân yerleri göstermek gerekiyordu. Bunlarında tamamının Suriye Vilayetine gönderilmeleri ve orada iskân sahaları açmak için girişimde bulunulmuştur. Özellikle Kuneytra civarına yerleştirilmelerine karar verilmiştir. Kuneytra civarına daha önce yerleştirilmiş olan altmış kusur hane Çerkes muhacirin yanına iskânlarının uygun olacağı kararı verilmiştir.⁴²

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Rumeli'nin bir kısmının elden çıkması Osmanlı Devleti'nin muhacirler konusunda yükünü daha da ağırlaştırmıştır. Daha önce Rumeli'ye yerleştirilen Kafkas muhacirleri yaklaşık yirmi yıl sonra tekrar muhacir konumuna düşmüştür. Bunun dışında Rumeli'nin elden çıkmasıyla, Rumeli'nin fethi esnasında Anadolu'dan gönderilen Türk nüfus da muhacir konumuna düşmüştür. Bunlara yeni yerleşim yerleri bulmak ayrı bir sorun haline gelmiştir. Bu muhacirlere Anadolu'da yer bulmak hiç de kolay değildi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yitirdiği her bölgeden Anadolu'ya büyük bir muhacir kitlesi gelmiş ve Anadolu'da boş alan kalmamıştı. Bu nedenle Anadolu'ya yakın olan ve ancak ahali Türk olmayan Müslüman Arap coğrafyası iskân için düşünülmüştür. Buradaki amacın XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve yüzyılın sonuna doğru aleni hale gelen Arap milliyetçiliğinin önüne geçmek olarak da açıklanabilir. Çünkü Arap coğrafyasına yerleştirilen muhacirler, Arap kökenli olmayıp, Osmanlı Devleti'ne sadakat gösteren ve sadakatlerini defalarca ispatlamış gruplardı. Bu nedenle muhacirler, gönderildikleri bu coğrafyada devlete sadakat konusunda zayıf bir halka ile bağlı olan hatta bağlılıkları şüpheli olan topraklara yönlendirilmişlerdi. Amaç muhacirlerin iskân edildikleri bölgelerde denge unsuru olmaları ve kontrol altına alınamayan bölgedeki bazı Arap kabilelerine sadakat konusunda örnek olmaları düşünülmüş de olabilir.

Osmanlı Devleti'ne sadakatsizlik ve itaatsizlikleriyle tanınmış en zayıf halka Dürzî kabileleriydi. Bu nedenle muhacirlerle, Dürzîler arasında çatışma hiç eksik olmamıştır. Bu çatışmalarda Dürzîlerin bölgede çok kalabalık olmaları ve çatışmaları fırsat bilerek yağma amaçlı olarak çok çabuk bir araya gelmeleri bilinen gerçeklerdendi. Hatta Dürzîler, Osmanlı Devlet kuvvetleri, üzerlerine gelince bir kısmı çok çabuk olarak bir başka ülkenin tebaası olduklarını veya başka ülke tebaalığına geçme ile devleti tehdit etmekteydiler. Bunların yarattığı olaylara kesin bir çözüm de bulunamamaktaydı.

Muhacirlere Karşı Dürzî ve Diğer Arap Aşiretlerinin Tutumları Yaşanan Çatışmalar

⁴⁰ BOA. DH. MKT. 2551/191273–2

⁴¹ BOA. DH. MKT. 1552/52.

⁴² BOA. DH. MKT. 482/42,

Dürzîlerle, Kafkasya Muhacirleri, özellikle Çerkesler arasında anlaşmazlık ve çatışmalar eksik olmamıştır. Olaylara genelde Dürzîlerin sebep olduğu anlaşılmaktadır. Çatışmaların sebeplerine bakıldığı zaman yağma, ekili arazilerin otlatılması, kız kaçırma veya ırza saldırı şeklinde yerel ve bireysel olarak başlayıp toplumsal bir çatışmaya dönüştüğü şeklindedir.

Araştırmaya tabi tutulan çatışmalardan biri Havran Sancağına bağlı Kuneytra Kazası'nda 1894'te tarihinde yaşanmıştır. Olayların gelişimi ve Dürzîlerin özellikleri, bölgenin asayişinden sorumlu olan Beşinci Ordu Komutanı Ferik Ömer Rüştü Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği raporunda ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Rapora göre, akrabası hatunu ailesinin yanına bırakıp Haydadet Köyü'ne geri dönen bir Çerkes üzerine üç kişiden oluşan Dürzî eşkıyası saldırarak, hayvanı ile eşyalarını gasp ettikleri gibi Çerkes muhaciri de yaralamıştır. Aldığı yaradan dolayı muhacir kısa bir süre sonra ölmüştür. Bunun üzerine Çerkesler de akrabalarını öldüren Dürzî eşkıyası ile aynı yol üzerinde karşılaşmış ve üç kişiden oluşan eşkıyanın ikisini öldürmüş birini de yaralamışlardır. Bu olaya üzerine, Dürzîlerden iki bini aşkın silahlı kişi bir araya gelmiş ve muhacir iskân edilmiş Mensure Köyüne saldırmıştır. Taraflar arasında meydana gelen çatışmada Mensure Köyü'ndeki muhacirlerden yirmi bir, Dürzîlerden ise on bir kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olayla ilgili alınan ilk bilgilerden ortaya çıkmıştı. Tam olarak olay tahkik edilmediği için kesin rakam konusu şüpheli idi.⁴³ Daha sonra ayrıntılı tahkikat tamamlanmış ve saldırıda bulunan Dürzîlerin üç binden fazla oldukları anlaşılmıştır. Mensure Köyü ve diğer köylere yapılan Dürzî hücumu neticesinde, meskûn Çerkeslerden, dört kız, bir kadın ve büyüklü-küçüklü olmak üzere toplam elli altı kişinin öldürüldüğü ve bir şahsın da yaralandığı anlaşılmıştır. Öldürülen Çerkeslerin büyük kısmı bıçakla boğazlanmak suretiyle öldürülmüş ayrıca on dört hane ile ahırını da yaktıkları ortaya çıkmıştır.⁴⁴

Beşinci Ordu Komutanı Ferik Ömer Rüştü Paşa raporunda, toplumsal gruplar arasındaki gerginliğin devam ettiği, olayın tekrarlanmaması için Kuneytra Kaymakamlığı'nın yardım istemesi üzerine kazaya altmış nefer nizamiye süvarisi sevk etmiştir. Kuneytra Kazası'nda Dürzî nüfusunun yanı sıra bahsi geçen kazaya dağlık bölgeden Dürzîlerde gelerek büyük bir kalabalık oluşturmuşlardı. Dürzîlerin büyük bir kısmı vergi ve asker vermedikleri gibi yakında bulunan Hayfa köylerine zorla el koymakta, ahalisini baskı altına almaktaydılar. Bu Dürzîler üç-dört senede bir hadise çıkararak katl-i nüfus ve nehb-i emval gibi şiddet ve fesat olaylarına neden olmaktaydılar. Kendilerine, defalarla rüesa ve ileri gelenlerden nasihatçiler gönderilmiş ise de karşılarında güç ve kuvvet alameti olan yeteri sayıda asker görmedikleri için uslanmıyorlardı. Hatta Şam'dan gelen ticaret kervanlarını soymaları çok sık karşılaşılan bir durumdu. Bu nedenle aşırı derecede şımarıklık göstermekteydiler.⁴⁵

Dürzîlerin bu hareketleri hakkında Hayfa ve çevresindeki memurlar ile nahiye müdürleri sık sık merkeze ve ordu komutanlıklarına raporlar göndermekteydiler. Cebel-i Dürz'deki nahiye müdürlerinden olup İstanbul'a gelerek iltifata nail olmuş Muhammed Nizar ile Hasan Necm ül-Etras İstanbul'da bunların şekavetlerini ve özelliklerini anlatarak üzerlerine yeteri miktarda asker sevk edilmesinin uygun olacağını, bu olmadığı takdirde bölgede devlet hâkimiyetinin kısa sürede ortadan kalkacağını açık şekilde aktarmışlardır. Çünkü Dürzîler çevrede sakin olan aşiretleri ve şakileri de etraflarına toplamaktaydılar. Yeterli tedbir alınmadığı içinde her geçen gün bunlara sempati artmakta ve katılmalar olmaktaydı. Bunların yeniden ve geniş bir isyana sebep olacakları kaçınılmaz olarak görülmekteydi. Bunlar üzerine yeterli asker sevk edildiği takdirde bunların büyük bir kısmının hükümete katılacakları, çocuklarını aşiret mekteplerine gönderecekleri ve devlete bağlılıklarını beyan edecekleri konusunda şüphe bulunmamaktaydı.⁴⁶

⁴³ BOA. DH. MKT. 97/9, (2.Z.1311).

⁴⁴ BOA. DH. MKT. 285/46, (19.Ra.1312).

⁴⁵ BOA. DH. MKT. 97/9.

⁴⁶ BOA. DH. MKT. 97/9.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Yine Havran Sancağı Kuneytra Kazası civarında Dürzî eşkıyası ile Mustafa el-İhras adlı bir şaki ve adamları, Basrülhayr Kazasına tabi İzha Köyü'ndeki meskûn Hıristiyanlarla birleşerek Dürz Kazasına tabi Beha Köyü'nün muhacir ahalisini zorla çıkararak, arazisine el koymuşlardı. Bu olaylara engel olmak için bölgedeki Osmanlı yetkilileri elde yeteri kuvvet olmaması nedeniyle izin verilen ihtiyat kuvvetlerinden iki tabur oluşturmuşlardı. Ancak oluşturulan bu taburlarla bölgede asayişin sağlanması mümkün değildi. Bu taburlar ancak ovalık bölgedeki dağınık halde bulunan köyleri Dürzî saldırılarından bir nebze korumaya muktedirdi. Bu taburları küçük gruplara bölerek çevreye yaymak hele ki dağlık alana dağınık halde göndermek, askeri açıdan uygun bulunmamıştır. Çünkü eşkıyalıkla uğraşan Dürzîler dağlık alana firar etmiş ve orada büyük bir sayıya ulaşmışlardı. Dürzîlerin takibi amacıyla dağlık bölgeye eldeki askerle bir harekâta bulunulduğu takdirde çevredeki diğer itaat etmeyen kabile ve suçlularla birleşerek sayıları iki gün içinde üç bin hatta fazlasına ulaşabilirdi. Bunun örneği Kuneytra'da Dürzî-Çerkes çatışmasında yaşanmıştı.⁴⁷

Bu nedenle bölgenin kontrol altına alınması amacıyla tedbirler sıralanırken, öncelikle on beş tabur asker ve üç alay süvariye ihtiyaç duyulacağı, bununda yüklü miktarda masrafa neden olacağı hesaplanmaktaydı. Eğer dağlık bölge kontrol altına alınırsa, bölgeden toplanacak aşar ve diğer vergilerin otuz bin lira olacağı oysa oraya gönderilecek askerin masrafının birkaç milyon kuruşa mal olacağı bildirilmekteydi. Bu nedenle bölgedeki ahalinin kontrol altına alınmasında en uygun seçeneğin birbirine kefaletle ve nasihatle zimmetlenmesinin ve siyaseten çözüm bulunmasının doğru olacağı belirtilerek, bu suretle devlet hâkimiyetinin sağlanmasının mümkün olacağı önerisinde bulunulmuştur.⁴⁸

Bölge bu durumda iken yabancı bir unsur olan ve bölgeye uyum konusunda sıkıntı yaşayan muhacirler, bölgedeki Dürzî ve diğer göçebe Arap aşiretlerinin hedefi olmuşlardı. Nüfus itibariyle azınlık olan muhacirler, kendilerini bir noktaya kadar savunmuş ise de bu durum yeterli olmamıştır. Bölgedeki muhacir-göçebe aşiretlerin çatışması eksik olmuyordu. Özellikle yağma ve talana hevesli dağlık alandaki kontrolsüz Dürzîlerle çatışmalar, Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı dönemler yaşamasına sebep olmuştu.

Çatışmalarda Çerkes muhacirler kendilerini devlet otoritesine daha yakın hissetmekteydiler. Bu nedenle Çerkesler, Kuneytra Dürzîlerine karşı kendilerinin tehditlerden korunduklarının bir işareti olmak üzere ve zararlarının karşılanması amacıyla elli bin kuruş atıye-i seniyye verilmesini talep etmekteydiler.⁴⁹ Çerkeslerin talep ettikleri meblağ İstanbul tarafından da uygun bulunmuş, talep edilen meblağın 1894 senesine ait Suriye Vilayeti gelirlerinden ödenmesi ve dâhiliye nezareti gelirlerine yazılması kabul edilmiştir.⁵⁰

Dürzîler, Çerkes köylerine saldırmak için fırsat kollamaktaydılar. Bu doğrultuda, Havran Sancağı'nın Mecidülşam Köyü'nde meskûn olan Dürzîlerden on kişi daima öteye beriye saldırarak zarar vermekteydi. Bu Dürzî şakileri, bir Çerkes'in hanesine saldırmış, eşyalarını gasp ile zevcesinin ırzına geçmişlerdi. Bu nedenle heyecana gelen Çerkeslerle, zaten tamaha ve saldırıya hazır bulunan Dürzîler arasında çatışma meydana gelmiş ve Çerkeslerden yüz kişi hayatını kaybetmiştir. Dürzîler işledikleri bu suçlar nedeniyle cezalandırmaya tabi tutulacaklarını anlayınca Fransa vatandaşlığına geçmek için bölgedeki Fransız konsolosluk memurları ile irtibata geçmişlerdi. Yine bunların yakında Lübnan Dürzîleri ile birleşerek Çerkesler aleyhine kıyam edecekleri haber alınmıştı.⁵¹ Bu işin elebaşılığına yapan kişiler, Muhammed Ebusalim, Beşir Ebusalim, Mehmed Genç ve Hamid Ferhad gibilerle ruhani reisleri olan Şeyh Salim, Muhammed

⁴⁷ BOA. DH. MKT. 97/9.

⁴⁸ BOA. DH. MKT. 97/9.

⁴⁹ BOA. DH. MKT. 285/46, (19.Ra.1312).

⁵⁰ BOA. DH. MKT. 285/46.

⁵¹ BOA. BEO. 481/36005-1, (22.Ra.1312).

el-Halebî, Ali el-Seferî, Hamud Süleyman Ebusalim, Şahin Ebucemre ve Salih Ahva Beşir adlarındaki kişilerdi. Bunların uygun şekilde cezalandırılması için Osmanlı yetkilileri Kuneytra Kaymakamlığına gerekli tedbirin alınması için emirler verilmiştir.⁵²

Havran Sancağı Kuneytra Kazası Mansure Köyü'ndeki anlaşmazlık durmak bilmemiş bu defa da Çerkes muhacirlerin kullanımına verilmiş olan tarlalara el koyma veya otlatma ve adam öldürme olayları ile gündeme gelmiştir. Çerkesler kendilerine verilen arazide rahat bırakılmadıklarından bahisle Mensure Köyü ahalisinden Mehmed Reşid tarafından bir arzuhal vermişlerdir. Mehmed Reşid tarafından verilen arzuhalde arazilerinin Arap aşiretlerinin kontrolüne geçtiği ve Çerkeslerinde bazı kişilerin kışkırtmasına kapılarak, asayiş ihlal edecek hale geldikleri, bu nedenle lazım gelenlere tembih ve nasihat ile olaylara sebep olmamaları ihtarında bulunulmasını istemektedir. Ayrıca Çerkeslerin bölgeye iskânlarından otuz sene geçtiği ve arazilerinin kendilerine yetmediğini bildirmiştir.⁵³

Dâhiliye Nezareti ve Şûra-yı Devlet arasındaki yazışmalar neticesinde, mevcut anlaşmazlık durumunun çözülmesi konusunda alınan kararda, Mensure Köyü civarında yaklaşık on beş bin dönüm devlete ait iki boş araziden lüzumlu miktarının muhacirlerden ihtiyacı olanlara usulü dairesinde paylaşılması istenmiştir. Eğer bu yerleri kabul etmezler ve liva dâhilinde devlete ait boş arazi bulunmaz ise iskâna tabi tutulan yeni muhacirlerle beraber iskâna tabi olmalarının kendilerine tebliğini, Suriye Vilayeti ve Havran Sancağı'nın buna göre işlem yapması istenmiştir.⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin aldığı bütün tedbirlere rağmen, Dürzî ve diğer göçebe Arap aşiretleriyle Kafkasya muhacirleri arasındaki düşmanlık ve çatışmalar son bulmamıştır. Bölgeye adapte olan ve yerleşmelerinin üzerinden yaklaşık otuz yıl⁵⁵ geçen Çerkes muhacirlerin, Dürzî ve diğer Arap aşiretleri ile mücadele edecek seviyeye gelmiştir. Hatta bazen geçmişte kendilerine saldıran Dürzî ve diğer aşiretlerin saldırı ve taktiklerini bu defa Çerkesler onlara karşı kullanmaya başlamışlardı. 14 Temmuz 1905 tarihine ait bir belgede bu durum açıkça ifade olunmaktadır. Buna göre; Bahsi geçen senede kuraklık nedeniyle erken bir dönemde kışlık mekânlarına dönen urbandan Avale Aşireti'nin birkaç yüz devesini Kuneytra Çerkesleri gasp ve Beyrut Vilayeti'nin Merhayun civarında bulunan bedevilerin birkaç çocuğunu da katletmişlerdir. Bu durum bahsi geçen aşiret mensupları arasında galeyana sebep olmuş ve aşiret mensupları intikam amacıyla hazırlık yapmaya başlamışlardı. Büyük bir çatışma ve neticede çok sayıda ölüme neden olacak bu gelişme karşısında, Çerkesler tarafından gasp edilen develerin hemen buldurularak urbana iadesi ile olaylara sebep olan Çerkeslerin tutuklanması Kuneytra Kaymakamına bildirilmiştir. Ayrıca Urban ve Bedevi aşiretlerinin ileri gelenleri merkez livaya (Havran Sancağı) davet edilerek teskin edilmeleri ve yeni bir şiddet olayına sebep olmaları halinde sorumlu olacakları konusunda uyarılmışlardır.⁵⁶ Her ihtimale karşı tedbiri elden bırakmak istemeyen vilayet idaresi, yeterli sayıda askeri birliği de bölgeye yakın bir yere sevk etmesi konusunda Havran Mutasarıflığını uyarmıştır. Ancak olayların gelişmesi karşısında soydaşlarına karşı harekete geçmek istemeyen Havran'daki Çerkes jandarmalar vazifelerini terk ederek Şam'a savuşmuşlardır. Bu nedenle Havran'daki mevcut jandarmaların Çerkes olmayanlarının Havran'a gönderilmesi konusunda Suriye Vilayeti jandarma kumandanlığına emir verilmiştir.⁵⁷

Dürzî-Arap aşiretleri ve Muhacir Çerkesler arasındaki anlaşmazlığın temel sebebi, muhacirler gelmeden önce bölgedeki devlete ait arazinin yerli urban ve Dürzîlerin kullanımında

⁵² BOA. BEO. 481/36005-2.

⁵³ BOA. DH. MKT. 745/59, (2.Ca.1321).

⁵⁴ BOA. DH. MKT. 745/59.

⁵⁵ BOA. DH. MKT. 745/59.

⁵⁶ BOA. BEO. 2861/21, (11.C.1327).

⁵⁷ BOA. BEO. 2861/21.

olmasından kaynaklanmaktaydı. Zorunlu hallerde özellikle muhacir iskânı nedeniyle devlet, kendi arazisini muhacirlere tahsis etmekteydi. Ancak bu durum yerliler tarafından pek de hoş karşılanmamıştır. Ayrıca kontrol altına alınamayan aşiretlerin mala tamahları çatışmaların diğer bir sebebi olarak görülmektedir.

Suriye'deki muhacirler, çatışmalarında son bulması ile zamanla bölgeye uyum sağlamışlardır. Kasr gibi verimli araziler Çerkesler tarafından işlenmeye başlanmış⁵⁸ ve muhacirler yavaş yavaş kendi ekonomik durumlarını iyileştirmeye başlamışlardır. İleride Ürdün'e başkentlik yapacak Amman'ın 1906'da yedi yüz sekiz yüz hanelik nüfusunun çoğunu Çerkesler oluşturmaktaydı.⁵⁹ Devlet muhacirlerden demiryolu ve telgraf hatlarının korunması yönünde faydalanmış bunun yanında belirli bölgelerde tarım kolonileri kurularak ekonomik olarak kalkınma yönünde adım atılmıştır.⁶⁰ Çerkesler bazı bölgelerde II. Abdülhamid döneminin büyük projesi olan Hicaz Demiryolu inşaatında, bedevi saldırılarına karşı kalkan görevi üstlenmişlerdir.⁶¹

I. Dünya Savaşı sırasında Kanal Harekâtı'nda gönüllü Çerkes birlikleri İngilizler elinde bulunan Kalatü'n-Nahl köyünü ele geçirerek Kanal seferi öncesi İngilizlerin dikkatini bu bölgeye çekmek için görevlendirilmişti.⁶²

Sonuç

XVII. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Kafkasya bölgesini istila girişimi XVIII ve XIX. yüzyıllarda hız kazanmıştır. Rusların bu istila hareketlerine Kafkas milletleri özellikle Çerkesler şiddetle karşı koymuştur. Bunun neticesinde acımasız bir mücadele başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusların bölgeyi istila hareketinde bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Ruslar, Kafkas milletlerinin direnişini kırmış ve hâkimiyet altına aldıkları topraklarda kendilerine hoş bakmayan hatta Ruslara olan düşmanlıklarıyla tanınan bu milletlere karşı baskı, şiddet ve toplu sürgüne gönderme gibi uygulamaları hayata geçirmişlerdi. Bu duruma boyun eğmeyen Kafkas milletleri kendilerine dinsel yönden yakın gördükleri Osmanlı Devleti'ne göç etmeye karar vermişlerdir. Osmanlı Devleti büyük bir sorumluluk ve mali külfet getiren bu göçe onay vermiştir. Onay vermesindeki en büyük sebeplerden bazıları, nüfus artışı, boş arazilerin tarıma kazandırılması gibi gelişmelere sebep olacağıdır. Ancak Osmanlı Devleti beklediği sayının çok üzerinde gelen göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamada ilk aşamada büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.

Sayısal açıdan yüz binlerle ifade edilen ve büyük rakamlara ulaşan göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve iskânları konusu ağırlaşınca Muhacirin Komisyonu adı altında bir oluşuma gidilmiştir. Bu komisyonun şubeleri Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her vilayetinde açılmış ve göçmenlere yardım faaliyetleri bu komisyon aracılığı ile yapılmaya başlanmıştır.

Göçmenlerin iskân bölgeleri arasında Suriye Vilayeti de bulunmaktaydı. Burada da muhacirin komisyonun şubeleri açılmış ve devlete ait boş arazilere muhacir iskânı konusunda çalışmalara başlanmıştır.

Suriye Vilayetine 1861 tarihinden itibaren Kafkas muhacirleri gönderilmeye başlanmıştır. 1878 tarihinden itibaren ise Rumeli'nin elden çıkmasıyla daha önce oralara yerleştirilen Kafkasya muhacirlerinin bu defa da Suriye Vilayetine iskânı kararlaştırılmış ve uygulamaya geçilmiştir. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın getirdiği büyük ekonomik sıkıntılar ve bu sıkıntılara eklenen

⁵⁸ Metin Hülagü, *Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008, s. 154.

⁵⁹ Metin Hülagü, *Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu*, s. 152.

⁶⁰ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908 – 1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 161.

⁶¹ Metin Hülagü, *Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu*, s. 123.

⁶² Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908 – 1938)*, s. 161.

muhacir meselesi, Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiştir. Muhacirlere ayrılan tahsisat da büyük kısıtlamalara gidilmesi sonucu, muhacirlerin sefaletine ve perişanlığına sebep olmuştur. Kısıtlamalar yaşam koşullarını etkilemiş ve muhacirler arasında salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır. Yaşanan sıkıntılardan bir diğeri de muhacirlerin iskân edildikleri bölgenin su ve havasına uyum sağlayamamaları neticesinde, bazı köylerde iskân edilenlerin yarısına yakını hayatını kaybetmiştir. Bunlara kısa sürede barınacak yer tahsisi konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle muhacirler camileri kendilerine mesken edinmişlerdi. Yine bu gibi olaylar, yerli ahali ile aralarında çatışma ve huzursuzluklara neden olmuştur. Büyük sıkıntılarla gerçekleşen iskân sonrasında muhacirlere tarım yapmaları için alet ve tohumluk verilmiş, masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Ayrıca tarlaların ekiminden itibaren hasat zamanına kadar geçecek üç aylık zaman zarfında muhacirlerin hayatlarını sürdürmeleri için işçeleri de devlet tarafından karşılanmıştır.

İskân neticesinde her şey yoluna girmemiştir. Bu defa da Suriye Vilayeti'nin yerli Bedevi Arap aşiretleri, özellikle Dürzîlerin gasp ve yağma amaçlı saldırıları ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu saldırılarda bazen ırza geçme ve sayıları yüzlerle ifade edilen ölümlü çatışmalara sebep olmuştur. Özellikle Dürzîlerin vahşi yapıları, yaşam tarzları arasında bulunan yağma ve gaspa meyilli olmaları nedeniyle çatışma ortamı hep gündemde kalmıştır. Osmanlı Devleti bu dönem de Dürzîleri itaat altına alamamaktaydı. Kendilerine yapılan nasihatler ve tehditlere aldirmamakta, zor durumda kaldıklarında Fransa tebaalığına geçmek için bu devletle irtibata geçerek Osmanlı Devletini tehdit etmekteydiler. O dönemde iskân bölgelerinde yeterli asayiş gücü bulunmadığından çatışmaların önü alınamamaktaydı. Muhacirlerin iskânının üzerinden otuz yıl gibi bir zaman geçtikten sonra bu defa da muhacirler yağma ve gasp olaylarına yönelmişlerdir. Bu durum da huzursuzlukların artmasına ve olayların devamına neden olmuştur.

Günümüzde halen Suriye'de önemli bir Kafkasyalı nüfus mevcuttur. Suriye Devleti'nin özellikle askeri yapısında ve bilim dünyasında hatırı sayılır bir Kafkasyalı nüfuzu bulunmaktadır. Buna karşın son dönemde ortaya çıkan Arap Baharı süreci ve meydana gelen iç karışıklıklar, ülkedeki geleceklerinden emin olamayan Kafkasyalıların bir kısmının Türkiye ve Rusya gibi ülkelere göç etmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- A. MKT. MHM. 205/7-6, (6.5.1878)
 A. MKT. MHM. 2729/32, (12.M.1327)
 A. MKT. MHM. 517/8, (16.L.1319)
 BEO. 2861/21, (11.C.1327).
 BEO. 481/36005-1, (22.Ra.1312).
 BOA. DH. MKT. 524/39, (4.S.1322)
 DH. MKT. 1324/47, (9.L.1295)
 DH. MKT. 1325/23, (11.Za.1295).
 DH. MKT. 1552/52.
 DH. MKT. 1569/103, (27.Ra.1306)
 DH. MKT. 1663/108, (8.S.1307).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/2, Winter 2013

- DH. MKT. 1814/86, (21.B.1308)
DH. MKT. 2551/1911273–2, (10.S.1323)
DH. MKT. 2729/32, (12.M.1327)
DH. MKT. 285/46, (19.Ra.1312).
DH. MKT. 285/46, (19.Ra.1312).
DH. MKT. 293/12, (10.R.1312).
DH. MKT. 482/42,
DH. MKT. 745/59, (2.Ca.1321).
DH. MKT. 97/9, (2.Z.1311).
HR. TO. 205/21.
İ.ML. 25. (17.Ca.1319)
MKT. MHM. 517/8, (16.L.1319).
MKT. MHM. 528/1, (20.Ş.1323).
MKT. MHM. 529/39.
Y. MVT. 214/163, (19.M.1319).
Y. MVT. 242/85, (17.M.1321).
Y.A.RES. 29/27-b3.

Tetkik Eserler

- ERKAN Süleyman, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti’nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, s. 613–631.
- FİRÜZOĞLU Safarov Rafik, “Kırım ve Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğu’na Göçler”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. IV, s. 687–697.
- HÜLAGÜ Metin, **Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008.
- İŞILTAN Fikret, **Şeyh Şamil**, İA, C.11, s. 468- 474.
- KARPAT Kemal, **Osmanlı Nüfusu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KUNDUKH Aytek, **Kafkasya Müridizmi**, (Haz. Tarık Cemal Kutlu), İstanbul 1987.
- KURAT Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Kuzey Kafkasya Tarihinden Belgeler I, Osmanlı Arşiv Belgeleri, Kafkasevi Yayınları, İstanbul 2010.
- NAMITOK Aytek, **Çerkeslerin Kökeni 1. Kitap**, (Çev. Özalp Güneralp), Yeni Hayat, İstanbul 2004.
- SAYDAM Abdullah, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- TAVKUL Ufuk, **Kafkasya Gerçeği**, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

TEKELİ İlhan, **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

UMAR Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908 – 1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.

W.E.D. Allen –Paul Muradoff, **1828–1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966.